

הרב אליעזר מלמד

רב הישוב הר ברכה.

שאלת השתלת איברים*

ראשי הפרקים:

הקדמה

א. מחלוקת הפוסקים

ב. הכרעת הרב שפירא זצ"ל ועמיתיו

ג. אחריותו לפסוק

ד. הזהירות בוידוי מות המוח

ה. הפנים המכוערות של הממסד הרפואי

ו. חששו של רופא בכיר

ז. אובדן השעה

ח. הפתרון

* מאמר בנושא זה פורסם ב"א תמוז תשס"ג, וכאן נוספו כמה עניינים.

הקדמה

חיי חולים רבים תלויים בשאלה האם ימצאו עבורם איברים להשתלה. האפשרויות לקבל איברים להשתלה היא מאנשים שנפצעו שעומדים למות. מדובר בפצועים וחולים שמונשמים על ידי מכונה, שתוך כדי הניסיון להציל את חייהם מתברר שמוחם נהרס, אבל ליבם עדיין פועם, וכך מוזרם דרך מערכת הדם חמצן לכל איבריהם, ולכן האיברים עדיין נמצאים בחיוניותם וראויים להשתלה. אבל אם הלב יפסיק לפעום, האיברים יתחילו להתנוון ולא יהיו ראויים יותר להשתלה. במיוחד הדברים אמורים לגבי לב וכבד, שהם רגישים ביותר.

מדובר אפוא באנשים שמתו מוחי אבל ליבם עדיין פועם בעזרת מכונת הנשמה. מוות מוחי הוא מצב שבו כל המוח, כולל גזע המוח מת, אינו מתפקד ואינו מגיב לשום גירוי, אין בו זרימת דם, והוא אף מתחיל להרקב, ואין יותר שום אפשרות שאדם כזה יחזור לנשום באופן עצמאי.

א. מחלוקת הפוסקים

כעקרון מוסכם כי המוות נקבע לפי הנשימה (יומא פה, א; רמב"ם שבת ב, יט; שו"ע או"ח שכט, ד). וכיוון שהנשימה תלויה במוח, לדעת כמה מגדולי הפוסקים, מוות מוחי נחשב מוות, ומותר ליטול ממי שמת מוחי איברים להשתלה (הרב גורן, הרב ישראל, וכן העידו בשם הרב פיינשטיין). לעומתם כמה מגדולי הפוסקים סוברים, שכל זמן שהלב פועם האדם נחשב עדיין חי. ואף שחז"ל תלו את החיים בנשימה התלויה במוח, זה רק כאשר לא היה ברור אם הלב פועם, אבל כאשר הלב פועם, האדם נחשב חי, והנוטל ממנו איברים להשתלה רוצח אותו (הרב ולדינברג, הרב ואזנר, הרב אלישיב).

גם הרב אורבאך זצ"ל אסר, ואף שהעיקר לדעתו שהמוח קובע את המוות, מכל מקום חשש שמא כלי המדידה של הרופאים אינם מדויקים דיים, ויתכן שעל סמך בדיקותיהם יגיעו למסקנה שהמוח מת לחלוטין, ואילו האמת שחלקו עדיין נותר חי.

ב. הכרעת הרב שפירא זצ"ל ועמיתיו

בהיות מו"ר הרב הגאון אברהם אלקנה שפירא זצ"ל רב ראשי יחד עמיתו יבדל"א הראש"ל צ הרב הגאון מרדכי אליהו שליט"א, הועלתה לפניהם במלא חריפותה שאלת תרומת איברים ממי שמת מוחי. יחד עם הרב הגאון הרב שאול ישראלי זצ"ל, נכנסו לעובי הקורה, ובשנת תשמ"ז, ב"כוח דהיתרא" הכריעו באופן עקרוני להקל.

אחד המקורות לכך הוא במשנה (אהלות א, ו), לפיה אדם שראשו נכרת נחשב מת, למרות שגופו עדיין מפרנס. והנה התברר בניסוי שנערך לפנייהם, כי אם יכרתו ראש של בהמה, ויחברו אותה למכשירי החייאה, ליבה ימשיך לפעום. הרי שפעיימת הלב, אחר שהמוח מת, אינה סימן חיים, אלא כמוה כפרכוס של מת שראשו נכרת. ואצל מי שמת מוות מוחי מדובר בפעילות רפלקסית הנגרמת על ידי הנשמה מלאכותית.

כדי למנוע כל ספק, נקבעו תנאי בקרה קפדניים, שעל ידם אפשר יהיה לוודא בבירור שאכן המוח, כולל גזע המוח, מת. בין השאר נעזרו במחקריו ופיתוחיו של פרופ' חיים סומר, חוקר מוח ירא שמים בעל שם עולמי. עוד הוחלט כי רק צוות ובו שני רופאים ורב יקבע את מות המוח, ורק לאחר אישור הוועדה יותר ליטול איברים מהמת להשתלה. מתוך חשש שמא ישתמשו בהיתר בצורה לא אחראית, הוחלט בתחילה להפעיל ועדה כזו בבית החולים "הדסה" בלבד.

ג. אחריותו לפסוק

בסוגיה זו התגלתה אחריותו המרובה של מו"ר הרב שפירא זצ"ל, שלמרות היותו נוטה מטבעו להתרחק מהכרעה בין הדעות השונות, כשלא היתה ברירה והאחריות הוטלה על כתפיו, נכנס לעובי הקורה והכריע הלכה למעשה. לדאבון לבנו, פעמים שיש רבנים שמתוך חשש ממחלוקת מעדיפים להחמיר ובלבד שלא יאלצו להתעמת עם המחמירים, שנוטים מתוך קנאותם להשמיע, להחרים ולחולל מהומות וצרות.

אבל מו"ר לא נרתע ואחר שהכריע לקולא היה תקיף בדעתו. ופעם כשדיברתי עמו על סברת החולקים, תמה, איך לאחר שהוכח כי גם כריתת הראש אינה מחייבת הפסקת פעילות הלב עדיין מתעקשים לטעון שפעיימות הלב קובעות שהאדם חי.

והוסיף וסיפר משל, על שניים שראו כדמות בעל חיים שחור בראש הגג, והתווכחו אם הוא חתול או עורב. לאחר שלא הצליחו להגיע לעמק השווה, הסכימו ביניהם שיזרקו עליו אבן, ואזי אם אותו בעל חיים שחור יקפוץ סימן שהוא חתול, ואם יפרח באוויר סימן שהוא עורב. זרקו עליו אבן והוא החל לעוף. פנה זה שטען כי מדובר בעורב אל חבירו ואמר: הנה רואה אתה שצדקתי. השיב חבירו בעקשנות: "לא ידעתי שחתולים יודעים לעוף"...

ד. הזהירות בוידוי מות המוח

יש לציין, כי עמדת הרבנות לחייב שיתוף רב בצוות קביעת המוות, לא נבעה מהתעקשות או רצון להתערב בעבודת הרופאים, אלא מתוך חשש מבוסס, שישנם רופאים שעמדתם כי גם לפני מוות מוחי מוחלט, כגון מצב המוגדר

כצמח או גוסס בשעותיו האחרונות, מותר ליטול את איבריו החיוניים, כי בלאו הכי אין יותר סיכוי שיחיה. ואף שעמדה זו אולי נובעת מכוונות טובות, על פי ההלכה היא רצח.

בנוסף לכך, המושג "מוות מוחי" אינו מוגדר, מפני שמדובר בתהליך הדרגתי של התנוונות שקשה לקבוע בו רגע מסוים שלפניו המוח נחשב חי ואחריו מת. אלא ככל שעובר הזמן התפקוד של תאי גזע המוח הולך ופוחת, והיה צורך לקבוע את השלב שבו המוח מפסיק לתפקד באופן מוחלט, באופן שאין עוד שום אפשרות שיפעיל את מערכת הנשימה, אף שעדיין מתרחשת פעילות כל שהיא בתוך תאים מסוימים שבו. וכיוון שהשאלה מורכבת היה צורך בקביעת מערכת בקרה קפדנית ואמינה.

ה. הפנים המכוערות של הממסד הרפואי

אלא שאז התגלו פניו המכוערים של הממסד הרפואי. במשך שנים טענו אישים מן הממסד הרפואי כלפי הרבנים, שלא אכפת להם מהצלת חיי אדם, ובלי להכיר בחומרת העניין ובקשיי ההכרעה בשאלה העוסקת בספק רצח ספק הצלת חיים, הטיחו ברבנים שהם מפחדים להכריע הלכה ובינתיים אנשים הזקוקים להשתלות מתים. והנה לאחר שהרבנות הכריעה להקל, התברר לפתע שיש ערך יותר חשוב מחיי אדם, והוא כבודו של הממסד הרפואי. אמנם עניין ההשתלות חשוב, אבל לא עד כדי כך שיכניסו רב להיות שותף בקביעת רגע המוות. ימותו כל הצריכים השתלות ובלבד שהרבנות לא תהיה שותפה בקביעת רגע המוות.

ו. חששו של רופא בכיר

כדי להמחיש עד כמה עמדת הרבנות בשאלה זו היתה אחראית אספר כי פעם כשלימדתי בשיעור סוגיה זו, אחר השיעור ניגש אלי רופא בכיר, ואמר לי בגילוי לב, שהוא עצמו לא היה סומך על הרופאים בשאלה זו. ראשית מפני שקשה להגדיר באופן מוחלט מהו "מוות מוחי", שנית, כפי שהוא מכיר לצערו את המערכת הרפואית, יהיו רופאים שיהיו מוכנים לחתום על "מוות מוחי" לפני הזמן. לאחר שסיפרתי לו כי הרבנות קבעה מספר בדיקות כדי לוודא את מות המוח, ועוד דרשה כי רב מטעמה יהיה שותף בקביעת רגע המוות, איך שהוא נחה דעתו.

ז. אובדן השעה

בפועל הפסק של הרבנות ירד לטמיון. בתי החולים לא קבלו על עצמם את הוראות הרבנות, והרבנים לא יכלו לעודד את שומעיהם לתרום איברים. אחוז

התורמים נשאר נמוך מאוד. במשך הזמן הממסד הרפואי נאלץ להתרכך והואיל להסכים כי בכרטיס התרומה "אדי" יהיה סעיף שיאפשר לדתיים לציין כי התרומה מותנית בהסכמת "איש דת" המקובל על המשפחה (בין יהודי בין אחר, כדי שלא יחשוב מאן דהו כי מדובר כאן על מדינת יהודית).

נדמה היה לזמן מה כי הוספת סעיף זה תעודד את הדתיים והמסורתיים לתרום איברים להשתלה. אבל בפועל, התברר שלא היתה תועלת מרובה בהכנסת סעיף זה. אנשים המשיכו לחשוש לחתום על הכרטיס, מפני שבפועל, תשעים ותשעה אחוז מ"אנשי הדת" אינם מכירים את המכשירים האמורים לבדוק את מצב המוח, וכיצד יוכלו לענות על שאלת המשפחה, וכיצד יוכלו לעודד את האנשים לחתום על הכרטיס. וגם אם ימצאו "איש דת" בקיא, מי יאמר שהרופאים יתנו לו את מלא הגתונים.

ה. הפתרון

כמדומה שהפתרון היחיד הוא, שימונה רב עצמאי (שאינו מעובדי בתי החולים), מומחה לענייני רפואה, שיהיה אחראי על קביעת רגע המוות, על פי הפסיקה העקרונית שמוות מוחי הוא מוות. רב זה צריך להיות סמכותי ורגיש. בעיני רוחי עולה דמות כדמותו של הרב מנחם בורשטיין שליט"א ראש מכון "פועה". כשתלמיד חכם כזה, יפנה באחריות וסמכותיות לבני המשפחה, ויסביר להם שעל פי כל הבדיקות הנדרשות לפי ההלכה יקירם מת, ועתה נזדמנה להם מצווה ואף חובה לתרום איברים מגופת יקירם למען הצלת חיים, רבים מאוד ייענו לו ויסכימו לתרום.

לא בני המשפחה יצטרכו לחפש אחריו כפי שאמור לקוות מי שחותם על כרטיס אדי, אלא הוא יהיה שם למען כולם, למען הנפטר ובני משפחתו, ולמען החולים הזקוקים להשתלות. חילוניים שלא ירצו לשמוע את חות דעתו, ינהגו כרצונם. אולם כמדומה שרוב הציבור היהודי, ואף רבים מבני הציבור שאינו יהודי, יוקירו טובה רבה לתלמיד חכם, שיסביר להם את עמדת ההלכה בשאלה נוראה שכזו ויסייע להם להגיע להחלטה נכונה על פי המסורת היהודית המקודשת. גם רופאים רבים ישמחו לקבל הדרכה תורנית.

אילו היינו זוכים, אזי עוד בזמן כהונתו של מו"ר הרב שפירא זצ"ל היו מתמנים תלמידי חכמים שכאלה. וכיום מי יודע אם הרבנות הראשית מסוגלת ורוצה להיות שותפה לזה. ושמא תחשוש מעמדת המחמירים.

ואע"פ כן, ניתן אולי למנות רב פוסק מטעם גדולי הרבנים, שלא יהיה תלוי כלל בממסד הרפואי, שיפסוק בשאלת רגע המוות על פי אותה פסיקה עקרונית חשובה של רבותינו. ומן הסתם רוב הציבור הדתי והמסורתי ינהג על פיה.